

BẢN QUYỀN VÀ THỊ TRƯỜNG THÔNG TIN NGÀY NAY: NHỮNG SÁNG KIẾN VÀ ĐẶC QUYỀN CỦA CHÂU ÂU DÀNH CHO THƯ VIỆN

BẢN QUYỀN TRONG MÔI TRƯỜNG SỐ

Trong những năm gần đây, chuyển đổi số và tiếp cận kiến thức mở đang ngày càng phát triển và dần trở thành xu thế chung của các quốc gia trên thế giới với nhiều lĩnh vực khác nhau. Tuy nhiên, việc thúc đẩy tiếp cận kiến thức và thông tin mở thường gặp phải các vấn đề liên quan đến việc bảo vệ quyền tác giả. Điều này xuất phát từ sự khác biệt về quyền lợi và vị trí của các bên liên quan, cũng như sự phức tạp, đa dạng của vấn đề khi xem xét ở nhiều góc độ khác nhau. Vì vậy, vấn đề bản quyền trong thế giới kỹ thuật số vẫn luôn là chủ đề được quan tâm, đặc biệt khi các thư viện lập kế hoạch hoạt động để phục vụ người dùng trong môi trường kỹ thuật số.

Công nghệ thông tin đã làm thay đổi đáng kể các hoạt động của chúng ta. Ở góc độ người sử dụng, internet ra đời đã giúp con người có thể tiếp cận, trao đổi và phổ biến thông tin một cách nhanh chóng. Bên cạnh đó, các công nghệ kỹ thuật số không ngừng được nâng cao và phát triển đã tạo ra nhu cầu được tiếp cận thông tin một cách sâu rộng và miễn phí của tất cả mọi người. Xu hướng này đang ngày càng gia tăng trên thế giới, đặc biệt ở khu vực châu Âu và một số nước phát triển. Các hình mẫu về việc thực hiện các ngoại lệ đối với quyền tác giả đang được mở rộng. Tuy nhiên, ở góc độ của chủ sở hữu, một số ý kiến bày tỏ sự không đồng tình với xu hướng này. Thông thường, bản quyền, hay nói cách khác là quyền sao chép một tác phẩm, đó là tài sản của người tạo ra tác phẩm, tài liệu đó, người đã đầu tư kiến thức, thời gian, công sức và tiền bạc vào tác phẩm, công trình của mình. Những quy định về bản quyền được xây dựng dựa trên sự tôn trọng các quyền lợi, đồng thời kích thích sự sáng tạo để có được những tác phẩm, công trình nghiên cứu có chất lượng cao vì lợi ích của toàn xã hội [2].

Thông tin ngày càng được sản xuất dưới dạng kỹ thuật số. Các công nghệ truyền thông mới mang lại những cơ hội chưa từng có để cải thiện và nâng cao khả năng tiếp cận thông tin cho tất cả mọi người. Tuy nhiên, hiện nay chúng ta cũng biết rằng, công nghệ có khả năng phân tầng xã hội thành những người có thông tin và những người không có thông tin. Nếu quyền truy cập hợp lý vào các tác phẩm có bản quyền không được thực hiện trong môi trường kỹ thuật số thì sẽ xuất hiện rào cản về khả năng tiếp cận đối với những người không đủ khả năng chi trả.

BẢN QUYỀN VỚI HOẠT ĐỘNG THƯ VIỆN

Bản quyền hay quyền tác giả là một trong những nội dung quan trọng của Quyền Sở hữu trí tuệ, là quyền của tổ chức, tập thể hay cá nhân đối với tác phẩm hay công trình mà họ sáng tạo ra hoặc sở hữu. Tuy nhiên, vấn đề bản quyền cũng là một rào cản đối với các thư viện trên thế giới cũng như tại Việt Nam. Hiện nay, thư viện đang thực hiện hầu hết các hoạt động liên quan đến quyền tác giả, đặc biệt là các hoạt động như sao chép, số hóa hay chia sẻ nguồn lực thông tin cũng như các hoạt động phải tuân thủ theo đúng quy định pháp luật về quyền tác giả.

Luật bản quyền tác động đến hầu hết những gì mà các thư viện đang thực hiện. Nó ảnh hưởng đến một số dịch vụ của thư viện dành cho người dùng và các điều kiện mà các thư viện có thể cung cấp quyền truy cập vào các tài liệu có bản quyền. Những quy định chặt chẽ của luật bản quyền đã ảnh hưởng đến cách thức mà các thư viện có thể hoạt động với vai trò là những cơ quan điều hướng và thực hiện các hoạt động lưu trữ, bảo quản những giá trị tri thức và văn hóa của nhân loại.

Trong cuộc thảo luận về bản quyền quốc tế, Liên đoàn quốc tế các hiệp hội thư viện (IFLA) đã bảo vệ cho lợi ích của các thư viện trên thế giới và người dùng của thư viện. IFLA ủng hộ việc thực thi bản quyền một cách hiệu quả và cho rằng, bản quyền cần phải cân bằng về lợi ích cho tất cả mọi người. Các thủ thư, cán bộ thư viện và các chuyên gia về thông tin luôn mong muốn hỗ trợ tốt nhất các nhu cầu của người dùng thư viện và khách hàng để họ có thể tiếp cận được các sản phẩm có bản quyền, cũng như thông tin và ý tưởng chứa đựng trong các nội dung đó. IFLA thừa nhận, các thư viện có vai trò quan trọng trong việc kiểm soát cũng như tạo điều kiện thuận lợi cho việc truy cập tới các nguồn thông tin điện tử với số lượng ngày càng nhiều hơn. Các thủ thư và các chuyên gia thông tin đề cao việc tôn trọng bản quyền và tích cực bảo vệ các tác phẩm có bản quyền, tránh việc khai thác trái phép trong cả môi trường in ấn và kỹ thuật số.

Các thư viện cũng nhận thức được vai trò và trách nhiệm của mình trong việc hướng dẫn và giáo dục người dùng về tầm quan trọng của luật bản quyền và khuyến khích việc tuân thủ luật bản quyền. Họ tôn trọng tài sản trí tuệ của các tác giả và chủ sở hữu bản quyền. Tiếp cận hiệu quả là điều

kiện cần thiết để đạt được các mục tiêu của bản quyền. IFLA ủng hộ luật bản quyền cân bằng lợi ích nhằm thúc đẩy sự tiến bộ, phát triển của toàn xã hội bằng cách bảo vệ mạnh mẽ và hiệu quả lợi ích của chủ sở hữu quyền cũng như quyền tiếp cận hợp lý nhằm khuyến khích sự sáng tạo, đổi mới, nghiên cứu và học tập. Tuy nhiên, IFLA cho rằng, việc bảo vệ bản quyền quá mức có thể ảnh hưởng và tác động đến các nguyên tắc về dân chủ và công bằng xã hội nếu hạn chế một cách bất hợp lý quyền truy cập thông tin và kiến thức.

IFLA cũng nhấn mạnh, các thư viện cần tiếp tục đóng vai trò quan trọng trong việc bảo đảm quyền tiếp cận thông tin cho tất cả mọi người. Các mạng lưới thư viện và dịch vụ thông tin quốc gia và quốc tế đang thực hiện đúng chức năng chính của mình là cung cấp thông tin. Thông thường, các thư viện có thể cung cấp quyền truy cập hợp lý vào các bản sao của các tác phẩm có bản quyền do thư viện lưu giữ và quản lý. Tuy nhiên, nếu trong tương lai, tất cả việc khai thác và sử dụng thông tin ở định dạng kỹ thuật số và trở thành đối tượng thanh toán, thì khả năng thư viện có thể cung cấp cho người dùng sẽ bị hạn chế rất nhiều bởi những quy định về bản quyền. Để duy trì sự cân bằng lợi ích của các bên nắm giữ quyền và người sử dụng, IFLA cũng đưa ra một số nguyên tắc, trong đó có đề cập đến những ưu tiên và các ngoại lệ mà luật về bản quyền nên dành cho thư viện [1].

CHỈ THỊ CỦA CHÂU ÂU VỀ BẢN QUYỀN

Bản quyền bảo vệ các công trình, tác phẩm gốc. Ở châu Âu, luật pháp được xây dựng chủ yếu để bảo vệ lợi ích của chủ sở hữu. Điều này cũng dễ hiểu vì trong hàng thiên niên kỷ, nền văn minh châu Âu đã tạo ra rất nhiều những tác phẩm có giá trị và công trình sáng tạo nổi tiếng. Tuy nhiên, trong môi trường kỹ thuật số phát triển như hiện nay, những thay đổi trong quy định về bản quyền cần có những thay đổi và điều chỉnh để phù hợp với xu thế phát triển của môi trường kỹ thuật số. Các sáng kiến của châu Âu đã tạo ra những chuyển biến đối với những quy định về bản quyền trên thị trường thông tin.

Trong thời gian đại dịch, hầu hết các nhà phân tích đều cho rằng, Ủy ban châu Âu cần ban hành hướng dẫn khẩn cấp cho phép các nhà nghiên cứu, các tổ chức giáo dục và thư viện có thể hoàn thành đầy đủ nghĩa vụ của mình đối với công tác giáo dục và có thể cung cấp các dịch vụ từ xa đối với các tài liệu có bản quyền mà không sợ bị vi phạm luật bản quyền.

Trong thời gian này, châu Âu phải thực hiện các biện pháp khẩn cấp trong lĩnh vực luật bản

quyền để hỗ trợ việc nghiên cứu và đào tạo từ xa. Hiệp hội các Thư viện Nghiên cứu châu Âu đã kêu gọi Ủy ban châu Âu, chính phủ của các quốc gia thành viên của Liên minh châu Âu (EU), các nhà xuất bản và các tác giả kịp thời hỗ trợ các thư viện, trường đại học và các tổ chức giáo dục để họ có thể cung cấp cho các học giả, giáo viên và sinh viên quyền truy cập vào các nguồn tài nguyên cần thiết, các kho tài liệu lưu trữ và tài nguyên giáo dục. Nhiều sáng kiến hay của các nhà xuất bản và các tác giả đã ra đời trong giai đoạn này. Tại Na Uy, tất cả các cơ sở giáo dục đều có quyền truy cập tài liệu kỹ thuật số từ các bộ sưu tập của Thư viện Quốc gia.

Ngày 7 tháng 6 năm 2021, Chỉ thị mới về bản quyền của châu Âu đã có hiệu lực tại các quốc gia thành viên của EU. Tuy nhiên trước đó, Vương quốc Anh đã có những cải cách khá lớn về luật bản quyền và quốc gia này đã đi đầu ở khu vực châu Âu trong kế hoạch hạn chế bớt những ảnh hưởng do những quy định chặt chẽ về bản quyền trong môi trường số hiện nay. Sau này, một phần những đổi mới của nước Anh về bản quyền cũng đã được phản ánh trong Chỉ thị của châu Âu. Cụ thể, Luật Bản quyền của Vương quốc Anh được sửa đổi năm 2014, trong đó, nhiều thay đổi có lợi cho thư viện, các cơ quan lưu trữ, giáo dục và người dùng nội dung. Năm công cụ lập pháp chính về các ngoại lệ đối với bản quyền dành cho thư viện đã có hiệu lực ở Vương quốc Anh là:

- Được phép sao lưu dạng kỹ thuật số các tác phẩm âm thanh và dạng phim với mục đích bảo quản;
- Nguyên tắc “sử dụng hợp lý” được mở rộng cho các nghiên cứu phi thương mại và các nghiên cứu của cá nhân, đồng thời, cho phép sao chép các tác phẩm âm thanh và phim ảnh với sự hỗ trợ của thủ thư hoặc người phụ trách;
- Được số hóa các bộ sưu tập tương tự của thư viện với điều kiện là sản phẩm số hóa đó sẽ được tiếp cận từ các thiết bị đầu cuối của máy tính tại thư viện;
- Được phép xử lý, khai thác văn bản gốc và dữ liệu các nguồn tài nguyên của thư viện một cách hợp pháp mà không cần phải xin giấy phép;
- Thư viện và người dùng của thư viện được phép áp dụng các ưu tiên và ngoại lệ đối với vấn đề bản quyền đã có hiệu lực ở Anh.

Cũng tại Vương quốc Anh, một quyết định mang tính đổi mới đã được đưa ra đối với các “tác phẩm mô côi” về sở hữu bản quyền, cụ thể là: có cơ chế cấp phép mới đối với những tác phẩm không xác định được chủ sở hữu. Điều này giúp

người dùng có thể dễ dàng hơn khi khai thác các tác phẩm này vào các mục đích thương mại và phi thương mại [2; 3].

Năm 2019, Chỉ thị về Bản quyền của châu Âu được thông qua để phù hợp với môi trường số trực tuyến. Hai năm sau đó, những nội dung này được đưa vào luật pháp ở cấp quốc gia của các nước thành viên EU. Chỉ thị này cập nhật Luật Bản quyền của EU nhằm mở rộng việc sử dụng trực tuyến và xuyên biên giới các nội dung có bản quyền.

Chỉ thị mới của châu Âu thể hiện mục tiêu: hiện đại hóa luật bản quyền, bảo vệ các tác giả và những người sáng tạo; tạo điều kiện cho một nền văn hóa châu Âu phát triển mạnh mẽ. Chỉ thị thừa nhận rằng, công nghệ số đã làm thay đổi cách sản xuất, phân phối và tiếp nhận các sản phẩm, công trình được tạo ra. Trong thế giới kỹ thuật số, các dịch vụ internet, các nền tảng công nghệ và các trang web có nội dung mà người dùng có thể tải về đã trở thành phương thức chính để tiếp cận đến các sản phẩm, tác phẩm. Chính vì vậy, Chỉ thị châu Âu đã xây dựng một hệ thống cơ sở pháp lý để có thể làm hài hòa về quyền lợi của các bên liên quan đang tham gia trong môi trường kỹ thuật số, như: người dùng internet, nghệ sĩ, nhà báo, nhà sản xuất âm nhạc và video, các nhà khoa học, nhà nghiên cứu, các bộ phận làm dịch vụ trực tuyến, thư viện, bảo tàng và các trường đại học.

Để đạt được mục tiêu này, Chỉ thị tập trung vào ba hướng chính, đó là:

- Tăng cơ hội sử dụng tài liệu có bản quyền cho giáo dục, nghiên cứu và bảo tồn văn hóa: để tạo thuận lợi cho việc sử dụng các tác phẩm trực tuyến và xuyên biên giới giữa các quốc gia trong EU, những ưu tiên ngoại lệ về bản quyền cũng đã được cập nhật và sửa đổi để phù hợp với những thay đổi của công nghệ;

- Khả năng tiếp cận rộng hơn và xuyên biên giới dành cho công dân đối với những tài liệu có bản quyền: Chỉ thị khuyến khích việc tăng khả năng tiếp cận các tác phẩm nghe nhìn trên các nền tảng video theo yêu cầu, tạo điều kiện thuận lợi cho việc số hóa và phân phối các tác phẩm không vì mục đích thương mại và bảo đảm rằng, người dùng có thể được sử dụng bản sao của các tác phẩm nghệ thuật một cách đầy đủ và hợp pháp;

- Điều chỉnh các quy tắc công bằng hơn đối với thị trường các sản phẩm có bản quyền, khuyến khích việc sáng tạo nội dung có chất lượng cao, cụ thể: đưa ra quy tắc mới khi nhà cung cấp dịch vụ trực tuyến sử dụng nội dung của các nhà sản xuất tin; tăng thêm vị trí của chủ sở hữu bản quyền thông qua mức thù lao công bằng khi sử dụng trực

tuyến các tác phẩm của họ trên các nền tảng nội dung mà người dùng tải lên; có các quy định minh bạch về tiền bản quyền cho tác giả và người biểu diễn trong môi trường trực tuyến và xây dựng cơ chế điều chỉnh hợp đồng trong việc thanh toán bản quyền.

Luật pháp châu Âu cho phép tiếp cận dễ dàng hơn tới các nguồn tài nguyên thông tin dành cho thư viện, bảo tàng và kho lưu trữ, trong đó đưa ra các ưu tiên dành cho các thư viện - đó là khả năng khai thác dữ liệu. Hiệp hội các Thư viện Nghiên cứu châu Âu, cũng như các nhóm và hiệp hội thư viện khác cho rằng, chỉ thị này của châu Âu đã có những đổi mới tích cực đối với các trường đại học, thư viện và kho lưu trữ. Theo Hiệp hội các Thư viện Nghiên cứu châu Âu, sự thay đổi được đưa ra bởi chỉ thị mới này có tác động mang tính then chốt đối với các dự án số hóa ở quy mô lớn của châu Âu như Europeana - một dự án của Ủy ban châu Âu [2].

KẾT LUẬN

Chỉ thị của châu Âu đề cập đến nhiều nội dung khác nhau về bản quyền, tuy nhiên, bài viết chỉ đề cập đến một số nội dung liên quan đến hoạt động thư viện, thông tin. Sức mạnh, xu hướng và đổi mới ở một khu vực sẽ lan tỏa sang nhiều khu vực khác, trong đó có Việt Nam. Những điều chỉnh quy định về bản quyền trong Chỉ thị đã tạo ra sự chắc chắn về mặt pháp lý được thể hiện bằng luật với những ưu tiên và ngoại lệ về quyền tác giả dành cho thư viện, kho lưu trữ và các cơ quan di sản văn hóa khác. Điều này sẽ cho phép các thư viện, các tổ chức khoa học, giáo dục và văn hóa ở châu Âu làm việc dễ dàng hơn trong môi trường kỹ thuật số và xuyên biên giới.

Nguyễn Thị Tú Quyên

(Tổng hợp và lược dịch)

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. The IFLA position on copyright in the digital environment (2000). <https://www.ifla.org/publications/the-ifla-position-on-copyright-in-the-digital-environment-2000/> (Truy cập tháng 6 năm 2022).
2. Научные и технические библиотеки, авторское право и информационный рынок сегодня: европейские инициативы и привилегии для библиотек, 2021, 11, 41-53.
3. Review of 2014 copyright changes: Guide for libraries and archives. <https://uklaca.org/2019/03/06/2014-copyright-changes-review-guidance-for-libraries-and-archives/> (Truy cập tháng 6 năm 2022).